

HONDARRIBIKO IZKERARI BURUZ

Hondarribia, 1980-IV-18

J. M. Etxaburu, "Kamiñazpi"

Arratsalde on denoi.

Gaurko batzar ontan Hondarrabia'ko izkerari buruz zerbait esanez itzalditxo labur bat egiteko eskatu dit Euskaltzaindia'k. Eta euskeraren alde eskatzen didatenari ez baidakit ezer ukatzen, emen nago zerbait azaldu naiean. Baiña ontarako baietza ematean gaizki egin otte dedan bildur naiz. Esango det zergatik.

Erri ontako izkeraren berri ematea da agindu didaten gaia ta ni ontan ez naiz aukerakoa. Berrogei ta amar urtetik gora nituela aldatu giñan erri ontara ta oraintsu arte artu-eman gutxi izan det emengo jandearekin. Etxean ondarrutarrez itz egiten degu; lantegian, geienak, Ebro'tik aruntzago jaiotako emakumeak nituen lagunak eta kalean bbakarren bat edo beste noizean bein berriketaldiren bat egiteko. Itz batean esateko, ez naiz errotu erri ontan eta orregatik ez det batere sakondu emengo izkeran.

Alaz ere gauzatxoren batzuek esan nitzazke ta esango ditut.

Euskal Herria aundia ez bada ere, guztiok dakigunez, eta askotara itz egiten degu euskaldunok. Zortzi izkelgitan berezi zuen euskera ontan lan aundia egin zuen Luis Luziano Bonaparte printzipeak. Baiña, izkelgi edo dialekto bakoitzaren barrenean ere ba da naikoa desberdintasun. Errialde bakoitzeko izkerak geienetan ba du bere kutsu berezia eta askotan erri bakoitzekoak ere bai.

Egia esateko, erri bakoitzeko izkerak duten bere itxura ori, asko, doiñu edo tonuak ematen diena da; baiña guztia ez. Itzetan ere batzuek zerbait berezia izaten dute. Itzak ala edo ola laburtu ta beste iñun esaten ez ditan itz eta esaerak erabilli.

Guk, umeak giñanean, au esaten ikasi genuen: Lekeittio'n yausi, Ondarru'n jausi, Mutriku'n amilddu ta Deba'n erori.

Umeok umekeria bezela esaten genuena izan arren erri bakoitzak, izkeran, bere zerbait ba duela baieztuten du orrek.

Nik, bein baiño geiagotan, bultzian edo noala, aoa zabaldu duten ordu-rako ezagutu izan ditut nere erriko gazteak. Bereala galdetu izan diet:

– Zer, ondarrutarrak?

Eta auzo errietakoei ere antz ematen diet.

Olaxe, Hondarrabia'ko izkerak ere ba du bere kutsua.

Emen gauden denok edo geienok dakigu, erri ontako izkera, esaten dute-nez, ez dala gipuzkera goi-naparra baiño. Bere urbilean dauden napar errietakoen antzeko izkera eukitzea ez da arritzekoa, ori berezkoa da, naturala. Gipuzkoa'ko beste aldean ere berdintsu gertatzen da. An, Eibar inguruan da, bizkaieraz itz egiten da.

* * *

Nik bezela dakizute guztiok Hondarrabia'ko izkera geien aztertu zuena Luis Luziano Bonaparte izan zala. Bere zaletasuna orixe izan zan, izkuntzak ikasi ta aztertu. Ta euskera ikasi ta aztertu ziarduela Hondarrabia'ko emakume batekin ezkondu baizan, beste iñungo izkera baiño emengoa ikasteko aukera ohea izan zuen eta ala egin zuen. Emengo ta inguruko izkerari buruzko lan bat idatzi zuen: *sur le basque de Fontarrabie et d'Irun* izena jarri zion bera lan oni.

Nik gramatika gutxi ta frantsesa oraindik gutxiago jakiñik ezer esateko-rik ezin jaso izan det bertatik. Bonaparte'k bere lan ontan erakusten duena iru zatitan banatu genezeke: Hondarrabia'ko izkeraren berezitasun batzuek; iztegi labur bat, hondarrabitar, frantsesez, gipuzkoar eta lapurtar itzak jarriaz, eta M. Vineon'ek irundar idatzitako San Mateo'ren berri-onaren zati bat aztertu ta oarrak jarri.

Ez dakit Bonaparte'ren idazlan au euskeratua dan ala ez. Egin gabe izan ezkerero merezi luke euskeratzea, bere azalpenak nik jasi ditudan baiño obeki edonork jaso sal izateko.

Ta itzaurre naikoa luzetxo onen ondoren sartu nadin gaiaren barrenean.

Hondarrabia'ko izkeraren berezitasun nabarmenetako bat gure sintetikoaren ordeko era da. Beste edonun edo geienetan “noa”, “dakart” eta antzera esaten diranak, emen (eta bear bada inguruko errietan ere bai) “joaki naiz”, “ekarki dut” eta antzera esaten dira.

Mezatarra joaki naiz. = (Mezatera noa.)

Ze ekarki duzu buruan? = (Zer dakarxu buruan?)

Izkera era au aditzen oitu gabe daudenei, berau, sintetikoaren denborakoa danik ez zaie idurituko. “Joaki naiz” orrek, “noa” baiño “joan naiz” geiago dirudi guretzat.

Hondarrabia'ko aditz era onek bi denbora ditu: oraiña ta leena:

Joaki naiz. Joaki nitzen.

Ez zuzeneko osagarria, zear osagarriak ere artzen dute era aukeratuak:

Aitari emaki diot. = Se lo llevo al padre.

Buruko miña eldu nau. = Me viene dolor de cabeza.

“Eldu” aditza, era ontan erabiltzen dan “ki” atzizki gabe esaten da geienetan; baiña atzizki ori ez zaio gaizki etortzen. Ta *zait* en ordezeko *nau* ori geroago aipatuko degun utsa da.

* * *

Hondarrabia’ko izkerak duen beste berezitasun bat ere aditzean arkitzen da.

Guztiok dakizkigu aditz izenak artzen dituzten erak nola diran: ekarri, ekarriko edo ekarriren, ekartzen eta ekar.

Emen oietaz gaiñera beste era bat ere bai: emen “ketu” atzizkia eramaten dute olako modu ta denboran:

Ni juanketu naiz. = (Ni joan izan naiz).

Ori guk eginketu dugu. = (Ori guk egin izan dugu).

Ikusten denez, au ere bietara erabiltzen da, bai transitiboz, eta bai intransitiboz.

* * *

Beste berezitasun bat izenari atzizkia lotzeko eran ikusten da.

Izenak, bakarra danean, bat ere mozketara ta aldaketa gabe artzen du atzizkia, preposizioa, izkelgi guztietan; Hondarrabia’n ere bai:

gizona
gizonari
gizonaren
gizonarentzat

Ordea, izena askokoa, plurala danean eskotasuna erakusten duen *K* kendurik artzen du atzizkia:

gizonak
gizonei
gizonen
gizonentzat

Baiña Hondarrabia’n ez; Hondarrabia’ko izkeraz askokoak ere beren eskotasuna galdu gabe artzen dute preposizio atzizkia:

gizonak
gizonakeri
gizonaken
gizonakentzat

Kontu onen barri jakiteko Hondarrabia'ra aldatu bearrik ez nuen izan. Nire emazteak (Hondarrabia'koa bera), Ondarru'n bereala ikasi zuen ango izkera; baiña kontu ontan lenean jarraitu zuen eta seme-alabak ere ondarrutar itz egin arren amaren bidea artu zuten. Ola itz egiten ikasi zuten:

Neskakeri emotsat. Mutillakena da. Andrakentzat ekarri du. Au da, ondarrutar, hondarrabitar usai apur batekin.

* * *

Erri danetan zerbait gaizki itz egiten da euskeraz. Erri batean ontan uts egiten da ta bestean artan. Ta ontan edo artan gaizki itz egite joera orrek ere ematen die bere kutsua errietako izkerei.

Hondarrabia'ko izkerak ere ba ditu beste edozein erritakoak bezela okerrako bere joerak. Ta oietariko nabarmenen bat edo beste aztertuko degu.

Hondarrabitarrez, datiboan, *DIT*en orde *NAU* esaten da:

Maixuak esan nau.
Aitak eman nau.

Baiña *DIT* esaten ez bada ere bere beste lagun guztiak esaten dira:
dizu
dio
digu
dizue
die

Nork eman dizu ori?

Baiña, osagarri datiboa askokoa danean nola esan ori? Olakoetan *NAU* aditz-lagun pertsonalari ezin sartu dakioke bere askotasun erdizki edo atzizkirik. Ezin esan daiteke ondorengorik:

Aitak eman naitu.

Ba da ori baiño irteera egokiagorik. Datiboari dagokian askotasuna sartu ta kito; *ZKI* erdizkia sartu:

Aitak eman nauzki.

Olaxe esaten da Hondarrabia'n.

Ta, *DIT* esan bearrean beti *NAU* esaten dalako datiboko aditz lagunaren orde akusatibo pertsonala esateko joera dagoanik ez dezagun uste izan. Alderantzira geiago egiten da; aditz pertsonalaren tokian datibokoa esatea geiagotan gertatzen da.

Elizan ikusi diot Jose'ri.

* * *

Beste hondarrabiatareria bat (nolabait esatearren), arako "goittik betti" da. *Nora* galderari erantzuten dioten itzak beste edonun bezela *-ra* atzizkia eramaten dute.

Elizara joan gera. Berandu dator *etxera* Joseba.

Baiña ba dira bi itz *-ra* orren ordeztan *-ti* edo zeatzago ezateko *-tti* eramaten dutenak. Bi itz oiek *GOI* ta *BE* dira.

Areoplanua goittik betti erori da.
 Aur au egun guztian geldittu gabe dabil,
 goittik betti ta bettik goitti.

Gai au dala ta Hondarrabia'ko arrantzale batek esan zidana kontatuko det.

Batean, beste askotan bezela Donostia'ra arrain saltzera joan omen ziran. Ta bere lanean an ari omen ziran, bateko "goitti eraman au" ta besteko "bota betti otarra" ta olakoak maiz esanaz. Alako batean an begira zegoan donostiar arrantzale bat ainbeste aldiz *goittik* eta *betti* entzunaz aspertu edo, abotsa naikoa jasoaz ola ekin omen zien.

— Zer arraio zabilzate ainbeste aldiz *goittik* eta *bettik* esanaz? Goitik bera ta betik gora!

Ta ori esan eta alde egin omen zuen, hondarrabitarrak buruz bera zer esan ez zekitela utzirik.

Hondarrabia'ko izkeraren izakera naguzienak azaldu ondoren, lan au bukatzeko, esaldi batzuek jarriko ditugu, ondarrabitarrak eta gipuzkerak. Hondarrabitarrak, ia guztiak, gipuzkerarekin zerbaitetan bereizten diranak bereziki jarriak dira:

gipuzkeraz

Nork ekarri ditu gastaiña auek?
 Guk ekarri ditugu.
 Zure aitak dirua eman dit.
 Biar laranjak ekarriko dizkit.
 Zuri ere emango dizu dirua.
 Elizan ikusi det Joseba.
 Txakoliña gustatzen al zaizu?
 Bai, neri gustatzen zait baiña nere
 aittonari ez zaio gustatzen.
 Ba-dator autobusa.
 Lolita emen dabilela denpora
 asko da.
 Zer daramazu txapelean?
 Txoria daramat.

hondarrabitarrak

Nok ekarri ttu gastaiñ ok?
 Guk ekarri ttugu.
 Zure aitak dirua eman nau.
 Biar laranjak ekarriko nauzki.
 Zuri ere emango dizu dirua.
 Elizan ikusi diot Jose'ri.
 Txakoliña gustatzen dizu?
 Bai, neri gustatzen nau baiña nere
 aittonari ez dio gustatzen.
 Eldu (elduki) da autobusa.
 Lolita emen ibilki dela denpora
 asko da.
 Zer emaki duzu kapeluan?
 Txoria emaki dut.

Lanera ninjoala dirua arkitu nuen.

Zer dakarzu otarrean?

Ezer ez.

Zu joan izan zera bide ontatik.

Ori guk egin izan degu.

Nire semeak nai izan balu jakingo zuen (zukean) frantsesez.

Jakin izan banu gaur eguraldi ona egin bear zuela mendira joango nintzan (nintzakean).

Nai duena egin dezala Sabintxu'k.

Nai dezuna egin ezazu.

Nai dezutena egin ezazute.

Ori esan el dute? Ezin diteke.

Utzi ezaiozu pakean aurrari.

Arratsaldean Frantzi'ra joan bear dezu.

* * *

Zer ari zera?

Zure soiñekoa josten ari naiz.

Aurra besoetan artuta joan da.

Au egitean ekarriko det.

Zu baiño kontentuago (pozago) bizi naiz.

Ni ere kontentu (pozik) bizi naiz.

Dena goruntz dijoa.

Biarko etorriko da aita.

Gizonena gizonentzat eta mutillena mutillentzat.

* * *

Deneri begira egoten da.

Igandetan osaba Martiñ'en etxean bazkaltzen degu.

Bereala etorriko naiz.

Au ordua lanera etortzeko!

Fabrika ontatik danak iges egiten dute.

Lanera joaki nitzela dirua atzeman nuen.

Ze ekarki duzu otarrean?

Deuserez.

Zu juanketu (fanketu) zera bide ontatik.

Ori guk eginketu dugu.

Nire semeak nai bazuen jakingo zuen prantsesez.

Banekien gaur eguraldi ona egin biar tzuela mendira joango (fango) nitzen.

Nai duena egin zala Sabintxu'k.

Nai duzuna egin tzu.

Nai duziana egin tzia.

Ori esan dute? Ezta posible. Ezin diteke.

Lajazu pakian aurrari.

Arratsaldian Frantzi'ra fan (joan) biazu.

* * *

Ze ari zera?

Zure soiña josten ari naiz.

Aurra soiñean artuta joan (fan) da.

Au egittian ekarriko dut.

Zu baiño kontenago bizi naiz.

Ni ere konten bizi naiz.

Dena goittitzen ari da.

Bigarkoz etorriko da aita. Gizonakena gizonakentzat eta mutillakena mutillakentzat.

* * *

Denekeri begira egoten da.

Igandetan osaba Martiñ'en bazkaltzen dugu.

Abian etorriko naiz.

Au tenoria lanera etortzeko!

Fabrika ontatik denak itzuri egiten dute.

Egun auetan gaizki ibilli gera.
Atarian egongo naiz zure zai.

Berandu bada ere etorri da Miren.
Atzo errez irabazi nion baiña
gaur ez.

Egun oketan gaizki ibilli gera.
Sotuan egongo naiz zure espe-
ruan.

Berandu berik etorri da Miren.
Atzo aixá irabazi nion miño (bai-
ño) gaur ez.